

FÜZULİNİN “RİNDÜ-ZAHİD” ƏSƏRİ

(nəzəri-metodoloji yozum)

Gülşən ƏLİYEVƏ - KƏNGƏRLİ,
professor

Mövlanə Məhəmməd Füzulinin dövr və mühitinin, öz şəxsiyyətinin bir sıra mətləblərini açan, farsca yazılmış “Rindü-Zahid” mükəlliməsi şairin “Əsərlərinin” V cildində yer alır. Həmin cildə ön söz yazmış akademik Həmid Araslı belə maraqlı mülahizələr irəli sürür: “Rindü-Zahid” əsəri Yaxın Şərq ədəbiyyatı tarixində mükəllimə şəklində yazılmış böyük bir hekayədir”. Hekayə deyil, bəlkə görkəmli alimimiz hekayət yazıb, bu söz nəşrdə hekayə kimi gedib. Biz bu fikirdəyik ki, bizim dramaturgiyamız XIX əsrdən yox, bəlkə də elə “Rindü-Zahid”dən mənşə alır. Həmid Araslı yazır ki, “Ata Zahid, oğlu isə Rind adlanır. Bu adlar özü orta əsr ədəbiyyatında rəmzi mənə daşıyırdı. Zahid ترکi-dünyalıq, mühafizəkarlıq, riyakar dindarlıq, Rind isə bunun əksinə, həyat və gözəllikləri sevən, eys-ışrət, musiqi və gözəllik aşiqi bir şəxsiyyətdir... Ata-oğlu dili ilə gedən mükəllimədə nəsilərin qarşılıqlı münasibəti aydınlaşır”.

Beləliklə XVI əsrdən müasir dövrədək bizim ədəbiyyatda atalar və oğullar problemi davam edir. Hörmətli H.Araslı hər yerdə Zahidi köhnə sovet sözü ilə “mühafizəkar” hətta “mürtəce” adlandırır (V c.s.5). İndi belə terminlər işlətmək yolverilməzdir. Əsərin əvvəlində verilən rübaidə belə deyilir:

İlahi, sən məni məğrur zahid etmə!
Səndən uzaq olan bir rind də etmə!

Elə et ki, yoxluqda ikən bir ad çıxarım,
Məni rindlik və zahidliklə məşhur etmə!

(V c.s.11).

Bu rübai M.Füzulinin özünə aiddir. Biz əvvəlki məqaləmizdə (bax: “Yeni tarixi dövr və Füzulünəşliyin vəzifələri”. Ədəbiyyat qəz.17.02.2024) yazmışıq ki, Füzuli həm Rinddi, həm də Zahid. O bir yandan eşqi, şərəbi tərəfləyir, “səccadəyə basma ayaq”, “məscidə girmə”, “namaz əhli ilə oturma-durma” deyir, digər tərəfdən “ruzi yeyenin ali rəsulun qapısından”, “mənim qəbrimin üzünə baş daşı qoymayın, imam Hüseyinin məzarının baş daşının kölgəsi mənim qəbrimin baş daşı olsun deyir”.

“Rindü-Zahid”in əvvəlində verilən ikinci rübainin birinci misrası belədir:

“Zahidlərin pak türündəki işiq səndədir”.

İndi də mətnə mürciət edək: “Əcəm diyarında olduqca vüqarlı, çox təmiz, pak bir Zahid var idi”... Onun Rind adlı bir oğlu var idi ki, kamalda misli bərabəri yox idi” (s.13-14).

Beləliklə, həm Rind, həm də Zahid hörmətə layiq adamlar, Füzulinin iki parçası idi. Əsər başdan-baş Qurani-Kərimdən götürülən surələr və ayələrlə müşayiət olunur. Bu XVI əsr üçün bir məziyyət idi və əsərdəki fikirlərə inamı möhkəmləndirirdi.

Rind nəzmə meyillidir. Zahid ona deyir: “Ey Rind! Sənin sözlərindən nəşrdən ikrah etdiyən məlumdur... Allahın və Peyğəmbərin cəyis görmədiyini nəzmi bəyənirsən? Yalançılıqda ifrat etdiyinə görə şəriət əhli tərəfindən adı məzəmmətlə yad edilən şeir sənin xatirinin səhifəsinə nə üçün nəqş bağlamışdır?”

- Ey Zahid! “biz ona şeir öyrətməmişik” ayəsinin məzmunundan belə anlaşılır ki, şeir Peyğəmbərdən başqasına Allah təlimidir. Odur ki, onu təhqir etmək xətədir. “Həqiqətən bəzi şeirlər hikmətdir” hədisinin mənasından belə anlaşılır ki, Peyğəmbər şeiri bəyənmişdi... “Şeirdəki fayda verən yalan zərər verən doğru nəşrdən yaxşıdır”(s.16).

Əvvəla budur ki, Füzuli bir qəzəlinə yazır: “Füzuli rindü-şeydadır, həmişə xələf rüsvadır”, yəni Füzuli bu əsərdə bəyənmediyi rindliyi qəbul edir. İkincisi, bir dahi şair olaraq Füzuli şeir ustasıdır. Məhəmmədi Füzuli eyləyən bəyənmediyi şeirdir. Üçüncüsü, Füzuli özü də Rind kimi düşünür: Gör dərsə Füzuli ki, “Gözəllərdə vəfa var” Aldanma ki, şair sözü, əlbəttə, yalandır.

Şeir rəmzdür-simvoldur, şeir metaforadır, təşbeh və istiarədir. Ona görə də böyük şairi “yalan” adlandırır ki, həqiqi lirika birbaşa anlaşılır. Zahid deyir, “imkan həqiqətə çevrilə bilməz”. Rind: Ata zahiri vücudsuz, mürşid mənəvi vücudsuz. “Mürşid anadan müqəddəsdir”, “elm bir ruhdur”, “nəfsin canı vardır”...

Ümumən, rindlik və zahidlik orta əsrlər düşüncəsində iki zidd halət idi. Burada dahi Füzulinin digər bir (dövründən irəli gələn) ziddiyyəti də vardır. Zahid deyir: “Ey Rind! Daha yaxşı olar ki, sənət kəsb etməkdən qabaq elmə rəğbət edəsən. Elm öyrənmək vadisinə gələsən ki, elm ruhani ləzzətlərin zəncirini hərəkətə gətirəndir ki, Allahı tanımaq sirlərinə vasitədir:

Elm bir dəryadır ki, ondan

Haqqı tanımaq gövhəri hasil olar.

Zahid oğlu Rindi ona görə elmə dəvət edir ki, elmdən “haqqı tanımaq gövhəri hasil olar”. Rind atasına belə cavab verir: “Varlıqda irdandan başqa bir müddəə yoxdur”. Akademik H.Araslı yazıb: “Füzuli sufilərin riyazət yolu ilə tanrıya doğru yaxınlaşmaq arzusunu bəyənir... Füzuli irsini daha dərinləndirən nəzərdən ötrü onun sufilər haqqında mülahizələrini nəzərdən keçirmək də çox lazımdır. Şair sufi təriqətlərindən heç birinə mənsub olmamışdır. (s.8-9). Füzulinin tərəfində durduğu Zahid “qələm gözəllik lövhü üzünə rəqəm yazdı” deyir. Açımını Rind verir: “Ey Zahid!” bu xətt təliminin müqəddimesidir. Xətt təlimini mərifətin şərinə bilmək qələtdir. İrfan istedadı xəttədən asılı deyildir. Peyğəmbərin savadsızlığı, təhsilsizliyi buna şahiddir, xətt irfanın mənşəyi deyil... Çünki Allaha yaxınlıq məqamında əql heyran, niq də laldır” (s.18-19). Beləliklə, buradan əqlə dəla-

lət edən elmin gücsüzlüyü, əksinə, sənətkar (mütəfəkkir) üçün fəhmin qüdrəti ortaya çıxır. Peyğəmbər savadsız idi, fəqət onun savaddan çox-güclü vəhyi var idi. Peyğəmbər vəhylə, dahilər fəhməli ilahi deyimləri, səma kitabını qəbul etməmişlər.

Zahid “qələm gözəllik üzünə rəqəm yazdı” deyimi ilə əslində hürufizmə işarə edir. Rindün dediyi “xətt təlimini mərifətin şərti bilmək qələtdir” deyimi də Füzulinin “Surətin gördükdə lal eylər məni” deyimi də Fəzlullahın üzünü görəndə özümdən gedib bayılan müridlərə işarədir. Fəzlullah müridlərlə görüşəndə üzünü pərdə ilə örtürmüş. Bu yerdə böyük sufi uzaqdan təsir etdiyi üçün edam olunan Mənsur Həllac Miyanəçini də yada salaq. Həyatsevər Rindün söylədiyi bir mülahizə bu gün də din adından iftiralara yayan, inkişafa mane olan xurafata, cahilliyyə, fanatizmə zərbədir: “Ey Zahid! Madam ki, məxluqatın yaradılmasında qərəz xaliqə ibadət etməkdir. Məxluqun məxluqa ibadət etməsi layiq deyil” (s.21). Bu fikir orta əsrlər İslam şərqində böyük bir inqilabdır. Mahiyyəti isə belədir: İnsan bütələ ibadət etmədiyi kimi, Peyğəmbərə, onun xəlifələrinə, imamlara da ibadət etməməlidir. Bu müddəə əslində “Qurani-Kərim”in Ali-İmran surəsindən gəlir. Həmin surədə deyilir: Allahdan başqasına ibadət etməyək. Ona şəriq qoşmayaq və Allahı qoyub bir-birimizi (özümüzlə) Rəbb qəbul etməyək”.

Biz “Azərbaycan füzulünəşliyi” (2007) və “Sufizm” adlı əsərlərimizdə (birinci əsər bizim doktorluq dissertasiyamızdır.) Füzulidə sufizm olduğunu söyləmişik. Sufizm əslində din üzərində təməl tapır. Həmin təlim Peyğəmbərdən sonra III xəlifə Osmanın dövründə mali-bərabərsizliyə etiraz əlaməti olaraq dünyaya ifrat bağlanmamaq üçün dünyadan imtina edən ilkin sufilər-zahidlər olmuşdur. Zahidlikdən ürfaniliyyə keçid sufizm tarixində yetkin mərhələnin hadisəsi idi.

Zahid deyir: “Cəhli etiraf etmək də bir növ elmdir”. Rind deyir: “Allahı tanımaq alim və ağıllı olmaqdan başqa bir şeydir. Allahın sözündə və işində elm və ağıl kor və kərdir. Məməkətin işlədiyi cahilin əlindədir” (s.24-25). Rind soruşur: “Bura haradır və bu şərəfli yerin adı nədir? Zahid deyir: “Bu Allahın evidir və səfəli sufilərin məbədidir”. Rind: “Bu ev vəhdət, sidd və səfa evidir... Bu evdə yurd salmaq çətindir. Mən ki hələ səna bağliyam. Bu evdə mənzil tutmaqdan uzaqam. Bizim hələ ki, fikrimiz dünyaya ilə məşğuldur. Bura kamillərin yeridir. (s.42-43). Rind şərəbi və nəğməni tərəfləyir: “Şərab şüur aynasından tozunu silir”, “Ürək açan nəğmə səma eyvanının kəməndidir”, “Eşq bəşər vücudu sədəfəndə Allahın əmanəti olan bir gövhər”dir. Rind burada şərqin böyük filosofu şairi Ömər Xəyyamın əməsini davam etdirir... Zahid isə başqa fikir irəli sürür: “Gözəllərin hüsnünə baxmaq yaxşı ürək sahiblərinin ağılı üçün fitnədir”.

“Rindü-Zahid”də mənəvi-əxlaqi məsələlər də müəyyən yer alıb. Bu məsələdə də iki dünyagörü-şü qarşılaşır. Zahid: “Evlilənməyən kişi hünersizdir”. Yəni evlənmək kişiyə qəhrəmanlıq bəxş edir. Rind: “Evlənmək ləzzəti bir baldır və onun zəhəri övladın əziyyətidir. Təzə gəlin ilə itxilaq şadlıqdır. ...Arvad səvən kişi düşmənlə bəsləyən bir səfehdir”. (s.35-36).

Əsərdə əsas fikir gözəllik anlayışı ilə bağlıdır: həqiqət gözəl üzde təzahür edir, “gözəllik Allah simasının aynasıdır”. Allah axtaranlara yol göstərər. Axırda Zahid arif Rindün tənbehi ilə öz işlərindən riya tozunu silir: “Fəna yolunda ağıllı ilə dəli birdir. Dənizin dibində daş ilə inci birdir”.

“Rindü-Zahid” fəlsəfi mükəlliməsində oğlu Rind, ata Zahid birdir, hər ikisi mütəfəkkir Mövlanə Məhəmməd Füzulinin əqlə qəlb arasında çarpışır, həqiqət axtarır.